

А. І. Крисоватий,
д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5850-8224>
О. В. Булавинець,
к. е. н., докторант кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-8695-5644>

DOI: 10.32702/2306-6814.2025.5.19

ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФЕРТІВ

A. Krysovaty,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of S. I. Yuriy Department of Finance, West Ukrainian National University
O. Bulavynets,
PhD, Doctoral student of S. I. Yuriy Department of Finance, West Ukrainian National University

THEORETICAL DISCOURSE OF SOCIAL TRANSFERS

У статті розкрито трансформацію наукових поглядів на суть та призначення соціальних трансфертів у різних течіях наукової думки. На підставі цього обґрунтовано, що наукове сприйняття соціальних трансфертів залежить від цивілізаційного розвитку суспільства, захисту прав людини та їх інституціоналізації при функціонуванні фінансових відносин. Також зроблено висновок про певну циклічність наукових поглядів щодо необхідності та меж застосування соціальних трансфертів, що співпадає із періодами, коли політика у цій сфері дисонує із тенденціями соціально-економічного розвитку та суспільними очікуваннями. Загальними питаннями на усіх етапах трансформації теоретичних засад соціальних трансфертів є пошук шляхів вирішення дилеми щодо оптимізації співвідношення між універсальністю та адресністю соціальної підтримки, зміцнення її мотиваційного характеру, а також уникнення негативних наслідків для економіки та суспільного розвитку. Для сучасної зарубіжної та вітчизняної наукової думки характерний еkleктизм наукових поглядів на сутність та суспільне призначення цих інструментів, існують суттєві розбіжності у тлумаченні їхніх компонент та сфери застосування.

The article reveals the transformation of scientific views on the essence and purpose of social transfers in different streams of scientific thought. The opinions on this issue of representatives of classical economic theory, institutionalism, neoclassical Cambridge school, monetarism and others are revealed. It is substantiated that the scientific perception of social transfers depends on the civilisational development of society, the protection of human rights and their institutionalisation in the functioning of financial relations. The author concludes that there is a certain cyclical nature of scientific opinions on the need for and limits of social transfers. This is due to the periods when the state policy on social transfers contradicts socio-economic development trends and public expectations. Common issues at all stages of the transformation of the theoretical foundations of social transfers are the search for ways to optimise the ratio between universal and targeted social payments, strengthen the incentive nature of these payments, and avoid negative consequences for the economy and social development. In the modern period, the development of social transfers doctrine is influenced by ideas of sustainable human development concept, which considers transfers as an instrument of economic and social inclusion.

In modern foreign and Ukrainian scientific thought, there are very significant differences in the views of scholars on the essence and social purpose of social transfers, their components and areas of application. In the foreign English-language literature, scholars do not study the essence of social transfers, but rather the applied aspects of their functioning. Social transfers are understood as payments that are not of an insurance nature, are financed mainly from the budget and are aimed at overcoming poverty. In contrast, official foreign sources interpret social transfers much more broadly. There are few scientific publications in the current Ukrainian academic

literature on the nature and purpose of social transfers. The vision of Ukrainian researchers by the essence and purpose of social transfers does not go beyond the sphere of social protection. This significantly narrows the understanding of this concept. The article substantiates the need to revise the theoretical foundations of social transfers, which, according to modern scientific concepts, are an effective tool to influence the development of human capital, involve different segments of the population in active social activities, and unlock the potential of personal development of each individual.

Ключові слова: соціальні трансферти, публічні фінанси, перерозподіл доходів, адресність, універсальність, соціальна політика, ефективність.

Key words: social transfers, public finance, income redistribution, targeting, universality, social policy, efficiency.

Невід'ємним компонентом соціально орієнтованої ринкової економіки є розвинена система соціальних трансфертів, яку розглядають не тільки як дієвий механізм вирівнювання доходів населення, зниження бідності та вирішення інших соціальних проблем, але й вагомий чинник стимулювання економіки. Соціальні трансферти відіграють виняткову роль у досягненні стабільності суспільства та соціальної злагоди між різними верствами населення. Однак в сучасних умовах все більш переконливими є аргументи щодо того, що надмірний розвиток соціальних трансфертів з орієнтацією на виплати реабілітаційного типу може культивувати утриманство, зникання до допомоги, зниження мотивації до праці, що послаблює стимули економічного зростання. Парадоксально, але як свідчать аналітичні дані європейських держав, збільшення обсягів фінансування заходів соціального захисту, в тому числі різних видів трансфертів, не тільки не зменшує гостроти проблеми бідності, але й супроводжується збільшенням кількості нужденних. З огляду на це, навіть у країнах із розвиненими системами соціальних трансфертів спостерігається відхід від усталених форм та методів соціальної підтримки вразливих верств населення у бік запровадження таких її інноваційних інструментів, які б посилювали економічну інклюзію, мотивацію реципієнтів соціальних виплат до самозабезпечення, активізували їх соціальну та економічну поведінку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розвитку соціальних трансфертів як інструмента реалізації соціальної функції держави вивчаються науковою спільнотою практично з часу започаткування економічної науки як відокремленої сфери пізнання. Ті чи інші питання соціальної політики, зокрема й використання соціальних трансфертів, різною мірою відображені у наукових положеннях більшості напрямів економічної теорії, починаючи від класичної науки до сучасних концепцій сталого розвитку та інклюзивного зростання. Серед наукових публікацій останнього часу з цієї проблематики доцільно відзначити праці зарубіжних вчених Н. Т. Лонгфорд та К. Нікодемо, які запропонували методику оцінювання дієвості соціальних трансфертів у подоланні бідності з точки зору реалізації потенціалу та ефективності впливу цієї системи на розподіл коштів у суспільстві [8]; Р. Слейтер, яка обґрунтовує умовність універсальних трансфертів та наголошує

на необхідності пошуку балансу між універсальними і адресними, умовними та безумовними їх видами зі збереженням простоти процедур призначення і врахуванням адміністративної спроможності контролю [16]; А. Барріентоса, який досліджує потенціал соціальних трансфертів у сприянні економічному розвитку та зростанні продуктивної спроможності незаможних і найбільш маргінальних суспільних груп [1]; вітчизняних науковців В. Горина та В. Булавинець, які пропонують власний підхід до позиціонування соціальних трансфертів у системі бюджетних трансфертів на підставі ідентифікації їхніх ключових ознак [22]; Т. Перегудової, яка присвятила свою працю теоретичному обґрунтуванню обумовлених соціальних трансфертів як дієвого інструмента соціальної політики в умовах воєнного часу [29]. Незважаючи на ці вагомі праці, все ж говорити про повноцінну розробленість теоретичного базису соціальних трансфертів передчасно. Чітке розуміння сутності та суспільного призначення соціальних трансфертів вимагає не тільки ґрунтовних онтологічних досліджень, але й вивчення спадщини економічної науки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є вивчення трансформації наукових поглядів представників різних течій наукової думки на суть та призначення соціальних трансфертів, що дасть можливість ідентифікувати найбільш загальні тенденції еволюції вчення про них як про інструмент державного втручання в економічні процеси, вирішення соціальних проблем та сприяння суспільному розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Хоча систематичні наукові дослідження соціальних трансфертів припадають на кінець XIX — початок XX ст., витоки теоретичного обґрунтування цього поняття економічної науки почали формуватися ще представниками класичної економічної науки. Представлений у праці "Вступ до моралі та законодавства" Дж. Бентама ідейний постулат про те, що головною метою політики держави має бути найбільше щастя для найбільшої кількості людей розвинувся у філософію утилітаризму. Це вчення стало об'єктом критики за його утопічність та політичну шкідливість. Відповідно до поглядів Дж. Бентама, щастя суспільства можна максимізувати через розвиток інституцій, законодавство та соціальну політику [7]. Ідеї вченого у подальшому були покладені в основу

розвитку теорій суспільного добробуту, вагоме місце у яких відводилось системі соціальних трансфертів. Досліджуючи можливості втілення ідей Дж. Бенґама в сучасних умовах, Р. Вінґовен доводить, що рівень щастя у суспільстві не залежить від рівності доходів, а також немає переконливого зв'язку між щастям суспільства і витратами на соціальне забезпечення. Втім, найбільший вплив на рівень щастя має розвиток соціального капіталу, тобто приналежність людей до певних соціальних спільнот, залучення їх до вирішення суспільно важливих проблем, відчуття людиною її потреби [18].

Період існування системи соціальних трансфертів у її сучасному розумінні налічує дещо більше століття, до цього мали місце епізодичні заходи з надання соціальної допомоги бідним та непрацездатним за рахунок коштів церковних спільнот, благодійників та місцевої влади. З набуттям цими заходами більшого розмаху вони стали об'єктом інтересу з боку наукової спільноти, яка намагалась дати соціальним трансфертам теоретичне обґрунтування і правову визначеність. Ймовірно, що першими правовими документами, які визначають компетенцію держави у реалізації соціальних трансфертів були англійські закони про бідних, починаючи від Статуту робітників (1349—1350) аж до трудових реформ 1834 року. У подальшому ці правові документи були покладені в основу соціального законодавства у Великобританії та США.

Важливим моментом законодавства про бідних було визнання права цієї категорії людей на допомогу від держави. В основу цих правових документів були покладені кілька принципів, які у модифікованій інтерпретації не втратили актуальності дотепер. Зокрема, це: покладання відповідальності за соціальну допомогу на державу, а саме на місцеві громади; обмеження розміру допомоги та складна процедура призначення, що б не мотивувати населення користатися соціальними трансфертами, а прикладати зусилля для самозабезпечення; якщо людина має можливість працювати, то держава має застосувати інструменти для включення її до ринку праці, а соціальні виплати мають отримувати тільки ті, хто є непрацездатним; система соціальних трансфертів розвивається циклічно, тобто має характеризуватись адаптивністю до змін у зовнішньому середовищі [14].

Період до початку ХХ ст. характеризується епізодичними працями щодо запровадження систем соціальних трансфертів, науковою полемікою стосовно їхніх переваг та ймовірних негативних наслідків. Водночас, далі наукових праць ідей щодо соціальних трансфертів не розвинулись, цілісна їх система у більшості країн була не розвинена. Класична економічна теорія, в основу якої покладені принципи "laissez faire", тобто самодостатності економічної системи та невтручання держави у ринкові механізми, фактично відкидала аргументи щодо корисності соціальних трансфертів. У науковій спадщині А. Сміта, Д. Рікардо, Ж. Б. Сея, Т. Мальтуса та інших представників класичної економічної теорії вагома увага приділена питанням регулювання оплати праці, однак міркувань про соціальні трансферти практично немає. Більш того, вони представляють радикальне крило класичної теорії, яке вважало запровадження соціальної допомоги неприйнятним. На думку Т. Мальтуса, "спро-

бу долати злидні, звертаючись до державних субсидій чи до приватної благодійності, можуть тільки послабити головне обмеження надмірного зростання населення — необхідність кожного турбуватися про себе" [25, с. 114]. Тому вчений заперечував право на прожиток для тих, хто здатний до праці, але не може себе прогодувати.

Представники більш поміркованого крила класичної теорії (Дж. С. Мілль, В. Петті) допускали обмежене використання соціальних трансфертів, однак обґрунтовували це переважно економічними мотивами. Так, В. Петті зазначає, що держава має прийняти певні витрати на надання допомоги сиротам, калікам, неможливим, адже жебрацтво загрожує більшими економічними втратами, ніж обмежене фінансування закладів допомоги бідним. Він критикував пасивні форми соціальної підтримки через ймовірне заохочення бездіяльності бідних, але підтримував ідею їхнього залучення до продуктивної зайнятості, що дасть можливість знизити рівень бідності й досягти економічного зростання [12].

З критикою ідей щодо саморегулювання вільного ринку та аргументами на користь державного втручання виступав С. Сісмонді. Він зазначав, що відмова від державного регулювання спричиняє соціальну нерівність та зростання рівня бідності. Наголошуючи на моральній відповідальності держави та бізнесу перед суспільством, С. Сісмонді закликав до реалізації соціальних реформ, що мають передбачати впровадження соціального забезпечення для працюючих, а також соціальної допомоги для малозабезпечених, безробітних, перестарілих та ін. [24, с. 314]. Хоча його ідеї не були підтримані сучасниками, вони здійснили значний вплив на розвиток соціал-демократичної думки і стали передвісниками сучасних програм соціальних трансфертів.

Неокласичний напрямок економічної теорії, який утвердився наприкінці ХІХ ст. і представлений науковими поглядами А. Піру, В. Парето, А. Маршалла, Ф. Візера та інших вчених, знову повернувся до питання про масштаби та ефективність державного втручання в економіку і програм соціальної допомоги. Однак головний фокус уваги було звернуто на питання регулювання розмірів оплати праці та її мінімального стандарту, натомість до соціальних трансфертів представники неокласичного напряму ставились стримано. В. Парето відстоював ідеї щодо стримування масштабів перерозподілу, оскільки активне втручання уряду в економіку нерідко спричиняє гірші наслідки, ніж відсутність втручання. Він також наполягав на непродуктивному характері соціальних трансфертів, які викликають залежність і демотивують реципієнтів шукати місце роботи [11].

Думку щодо шкідливості традиційних форм соціальної допомоги поділяє також А. Маршалл. Він критикує позицію класичної теорії про саморегулювання ринку і обґрунтовує доцільність обмеженого державного втручання. Найбільш ефективним інструментом вирішення проблеми бідності А. Маршалл вважає фінансування державою освітніх послуг та професійної підготовки, а також обов'язковості початкової освіти. Вчений розглядав це як дієвий спосіб боротьби з невіглаством суспільства та розширення можливостей працевлаштування найбідніших. У "Принципах економіки" вчений писав, що "найкраща допомога, яку можна надати бідним, по-

лягає в тому, щоб зробити їх більш здатними допомагати собі самостійно" [9]. Натомість А. Пігу позиціонував соціальні трансфери як ключовий інструмент перерозподілу доходів у рамках підвищення загального добробуту. В поєднанні із оподаткуванням вони дають можливість компенсувати провали ринку і зменшувати нерівність у суспільстві, є важливим компонентом загальної політики соціального захисту населення. Особливу увагу А. Пігу приділяв соціальним трансфертам на випадок безробіття, які мають поєднуватись із заходами зі стимулювання зайнятості для уникнення залежності реципієнтів від державної допомоги [13].

Період зламу XIX—XX ст. відзначається не тільки новим витком наукових досліджень щодо теорії та практики соціальних трансфертів, але й початком їх інституціоналізації, переходу у правову площину і реальні механізми соціальної політики. Цей період відзначається активізацією робітничого руху, боротьби працюючих за свої права, що стало поштовхом до тематичних досліджень та сприяло становленню концепцій "держави загального добробуту" та "соціальної держави". Серед наукових праць того часу вирізняються публікації С. Вебб та Б. Вебб, які відіграли провідну роль у формуванні сучасної політики соціального забезпечення у Великобританії. Вони обстоювали необхідність державного втручання в економіку задля вирішення проблеми бідності та економічної нерівності. У їхніх працях "Запобігання злидням" (1912), "Історія права бідних в Англії" (1927—1929) викладено основи державної політики щодо соціальних трансфертів, які мають запобігти, а не полегшити прояви крайньої бідності, а також аргументи за більш організовану систему соціальної політики. С. Вебб та Б. Вебб виступали за впровадження універсальних соціальних трансфертів, зокрема в рамках системи соціального страхування на випадок безробіття, у зв'язку із хворобою чи віком [20]. Соціальним трансфертам вчені відводили комплементарну роль до проведення справедливої політики держави у сфері оплати праці. Під впливом наукових ідей С. Вебб та Б. Вебб у Великобританії було започатковано систему обов'язкового соціального страхування, вони також лягли в основу урядової доповіді В. Беверіджа, з якої розпочалось впровадження у цій країні принципів держави загального добробуту.

Період переходу XIX—XX ст. відзначений розвитком інституціональної теорії, яка також помітно вплинула на формування теорії та практики соціальних трансфертів. Наукові ідеї Дж. Коммонса, Т. Веблена, Дж. Гобсона, які отримали продовження у публікаціях Г. Мюрдала, Дж. Гелбрейта, С. Кузнеця, доводили необхідність соціального контролю над економікою та розвитку соціальних трансфертів як інструмента не тільки перерозподілу доходів у суспільстві, але й стимулювання економічного зростання. Один із засновників американського інституціоналізму Дж. Коммонс виступав за розвиток "розумного капіталізму", який передбачає поєднання ринкової економіки з державним регулюванням та соціальним захистом населення. Ідеї вченого суттєво вплинули на формування "Нового курсу" Ф. Рузвельта, яким було закладено основи системи соціального забезпечення у США, формування політики держави загального добробуту у різних країнах.

Визначний представник інституціональної теорії Г. Мюрдаль став одним із ключових ідеологів скандинавської моделі "держави загального добробуту", що передбачає активну соціальну політику та розвиток соціальних трансфертів. Він розглядав соціальні трансфери не тільки як механізм гарантування базового рівня достатку для усіх громадян, але й вказував на їх роль у зміцненні соціальної єдності й стабільності суспільства. Критикуючи наслідки некерованого вільного ринку, Г. Мюрдаль вводить поняття "кругової кумулятивної причинності", коли конвергенція економічних та соціальних чинників може посилювати негативні тенденції. Цим він обґрунтовував так звану "пастку бідності", коли бідність може зумовлювати зниження рівня освіти, що в подальшому звужує можливості працевлаштування і, як наслідок, виникає спадкова бідність. Вирішити проблему негативного циклу можна завдяки соціальним трансфертам [10]. Подібні думки висловлював інших відомий інституціоналіст Дж. Гелбрейт, який стверджував, що відсутність соціального контролю над економікою спричиняє нерівність та деградацію соціальних інститутів. Вчений обстоював концепцію "суспільного балансу", а саме відповідності суспільних витрат на соціальні програми темпам економічного зростання [3].

Форсований розвиток перерозподільчих процесів та системи соціальних трансфертів, зокрема, став одним із чинників глибокої економічної кризи 1970-х років, що супроводжувалась розбалансуванням публічних фінансів, збільшення масштабів боргової залежності країн. Ці чинники спричинили кризу концепції держави загального добробуту й знову поставили питання про ефективність та межі втручання держави в соціально-економічні процеси. Як зазначає І. Новак, "надмірний патерналізм держави у соціальній політиці призвів до послаблення мотивації до праці, з'явилися цілі соціальні групи громадян, які забезпечували своє існування завдяки різним видам соціальної допомоги, а отже, не мали стимулів для докладання власних зусиль" [28, с. 68]. У науковому середовищі у цей період зростає підтримка ідей щодо обмеження систем соціальних виплат, часткового повернення до механізмів ринкового саморегулювання. Видатний представник монетаризму М. Фрідмен у праці "Капіталізм і свобода" виступив з критикою державних програм соціальних трансфертів як неефективних і таких, що стимулюють утриманські настрої, а також витратних з погляду утримання бюрократичного апарату. Як альтернативу соціальним трансфертам М. Фрідмен пропонує механізм від'ємного прибуткового податку (Negative Income Tax), називаючи його більш ефективним, простішим та менш витратним [2]. Погляди М. Фрідмена вплинули на впровадження схеми податкового кредиту у США та деяких інших країнах, а також на формування концепції універсального базового доходу (UBI), яка в сучасний період активно дискутується у науковому світі.

До подібних висновків також приходять видатний німецький політичний діяч та вчений Л. Ерхард, який звинувачує політику "активної заробітної плати" та форсований розвиток соціальних трансфертів у стимулюванні інфляційних процесів та культивуванні соціального паразитування. На його думку, соціальна політика має передбачати насамперед створення таких умов, коли

кожна людина зможе самостійно подбати про особистий добробут, проявляючи винахідливість та власну ініціативу [23]. Подібні міркування знаходимо у працях представника австрійської школи неолібералізму Ф. Хайєка. Він критикував перерозподільчі процеси та соціальні трансферти у контексті обмеження економічної свободи. На думку вченого, соціальна справедливість у звичних умовах неможлива і може існувати тільки у примусовій економіці. Відстоюючи переконання про особисту відповідальність кожного індивіда за його добробут, Ф. Хайєк допускав лише мінімальні соціальні трансферти для уникнення крайньої бідності, а також виплати за медичним та обов'язковим соціальним страхуванням, яке організоване на ринкових засадах [5]. Наукові погляди Ф. Хайєка щодо критики соціальних трансфертів суттєво вплинули на економічну політику М. Тетчер та Р. Рейгана у Великобританії та США, відповідно.

Кінець XX — початок XXI ст. відзначені становленням наукової концепції сталого людського розвитку, яка в сучасний період продовжує позначатися на траєкторії розвитку вчення про соціальні трансферти. Видатний представник цієї течії наукової думки А. Сен обґрунтовував, що соціальні трансферти дієві не тільки у вирішенні проблем бідності та майнової нерівності, але й реалізації особистого потенціалу індивіда. Цю ідею А. Сен розвинув у підхід до розвитку через розширення можливостей (capability approach), який вплинув на сучасне розуміння соціальних трансфертів. Він критикував виключно фінансовий підхід до надання соціальних трансфертів і зазначав, що допомагати людям тільки грошима недостатньо, якщо немає ефективних умов для їхнього використання. Якщо людина отримує допомогу від держави, але не має доступу до освіти, медицини чи інших базових послуг, вона залишається вразливою, що консервує бідність. Тому головне завдання соціальних трансфертів — не збільшити дохід реципієнта, а розширити його можливості, надати свободу вибору й доступ до ресурсів та благ. Соціальні трансферти слід розглядати не просто як роздавання грошей, а як інвестиції у людський капітал, що мають соціальну та економічну віддачу [15].

Сучасний період характеризується еkleктизмом наукових поглядів не лише на сутність соціальних трансфертів, але й на їхнє призначення та сферу застосування. В іноземних англійських джерелах понятійному апарату соціальних трансфертів приділяють доволі незначну увагу, а концентрують дослідницькі зусилля на прикладних аспектах їх функціонування. Наприклад, Н. Т. Лонгфорд та К. Нікодемо у роботі, присвяченій ефективності соціальних трансфертів, розглядають їх як комплекс заходів, спрямованих на зменшення або подолання бідності [8]. Але вчені також визнають, що окремі види соціальних трансфертів, такі як допомога з інвалідності, мають метою не тільки зменшення бідності, але й інші наслідки. Р. Слейтер, яка присвячує увагу оцінюванню практики використання різних видів грошових трансфертів, а також вирішенню дилеми про баланс між їх універсальністю та адресністю, не подає власної дефініції поняття соціальних трансфертів, але зараховує до них соціальні пенсії, допомогу на дітей та продовольчі талони [16]. Представники благодійної організації HelpAge International А. Волкер Борн та Ф. Мор-

ган характеризують соціальні трансферти як грошові заходи, які не передбачають сплати внесків, зокрема не накопичувальні пенсії, допомоги на дітей та сім'ям. Вони призначені для вирішення проблеми бідності за доходами, а також більш широким цілям розвитку [19]. А. Баррієнтос визначає соціальні трансферти як програми прямої допомоги у грошовій чи натуральній формі домогосподарствам або окремим особам, основною метою яких є зниження рівня бідності та вразливості. Дедалі частіше, за словами вченого, ці програми поєднують прямі виплати з іншими заходами, наприклад, доступом до базових послуг або кредитуванням [1].

Отже, у сучасній зарубіжній науці соціальні трансферти пов'язують із виплатами, які не мають страхової природи, фінансуються переважно з бюджету і спрямовані на подолання бідності. Це суттєво звужує розуміння цього поняття. Натомість, в офіційних зарубіжних джерелах соціальні трансферти тлумачать значно ширше. Так, Міжнародна організація праці розглядає їх як "передачу коштів від однієї групи в суспільстві до іншої (наприклад, від активних вікових груп до людей похилого віку) у грошовій або натуральній формі (доступ до товарів і соціальних послуг)" [6]. Право на доступ до цих трансфертів може визначатись виконанням зобов'язань (сплатою внесків) або відповідністю соціальним чи поведінковим умовам (хвороба, бідність, виконання громадських робіт). Статистична служба Ірландії зараховує до складу соціальних трансфертів соціальні виплати (пенсії, допомогу на дітей, по інвалідності, у зв'язку із безробіттям), натуральні виплати (безкоштовні послуги охорони здоров'я, освіти та надання соціального житла), а також соціальні внески, які сплачують домогосподарства до схем, які дають право на соціальні виплати [17]. Глосарій статистичної служби ЄС визначає соціальні трансферти як соціальну допомогу, яку надають інституційні одиниці на державному, регіональному і місцевому рівні, що об'єднує пенсійні виплати, виплати на випадок безробіття, у зв'язку із захворюванням чи інвалідністю, освітні пільги, житлові субсидії та ін. [4]. Отож, можемо констатувати суттєві розбіжності у формулюванні змісту і складових соціальних трансфертів.

У сучасній вітчизняній науковій літературі наукові публікації щодо сутності та призначення соціальних трансфертів мають поодинокий характер. Так, О. Комарова визначає їх як "гарантовану державою безоплатну допомогу (у натуральній та грошовій формах) малоозабезпеченим верствам населення, (що вже/або не працюють) ... для підтримки на належному рівні фізіологічного, соціально-психологічного і морального відтворення особистості, враховуючи прожитковий мінімум" [26]. В іншій публікації вчена деталізує склад соціальних трансфертів, зараховуючи до них пенсії та інші види соціальних виплат, житлові субсидії, допомогу з протезування, соціальні послуги для осіб з інвалідністю та перестарілих, соціальні пільги та окремі види медичних послуг [27, с. 75]. Хоча О. Комарова розглядає соціальні трансферти як інструмент захисту вразливих верств населення від соціальних ризиків, зниження майнового розшарування та сприяння реалізації соціального потенціалу особистості, у наведеному переліку складно виокремити ті види трансфертів, які мають стимуляційну складову.

На думку М. Шавариної, соціальні трансфери — це "передача державою певним верствам населення податкових і неподаткових надходжень державного та місцевих бюджетів у формі видатків та кредитів, призначених для підтримки платоспроможності громадян за несприятливої економічної ситуації в державі" [31, с. 144]. Подібний підхід пропонує О. Пищуліна, для якої ці трансфери — це "форма перерозподілу на користь нужденних громадян частини мобілізованих у доходи державних грошових коштів державного бюджету" [30, с. 20]. На наш погляд, пов'язувати соціальні трансфери виключно із бюджетом недоречно, адже це необгрунтовано звужує розуміння джерел їхнього формування та сфери застосування. В більшості країн з ринковою економікою важливе місце у системі соціальних трансфертів посідають ті види, які надаються в рамках обов'язкових схем соціального страхування. Сумнівним є визначення кредиту однією із форм соціальних трансфертів, що суперечить ознакам безповоротності й безплатності, а отже руйнує саме розуміння трансферту як економічного поняття. Слід також зазначити, що в сучасних умовах все більшої ваги набувають приватні схеми надання соціальних трансфертів, які реалізують благодійні фонди та бізнес в рамках корпоративної соціальної відповідальності.

Л. Гордієнко пов'язує соціальні трансфери із перерозподілом доходів у суспільстві задля зниження їх диференціації та протидії соціальній нерівності [21, с. 38]. В. Горин і В. Булавінець розглядають соціальні трансфери як інструмент фінансового регулювання суспільного добробуту і наділяють їх такими рисами, як наявність мотиваційної компоненти і надходження напряду до реципієнта [22]. Т. Перегудова пов'язує призначення обумовлених соціальних трансфертів із забезпеченням соціальної інклюзії, підвищенням якості життя та корегуванням соціальної поведінки домогосподарств [29].

Можна помітити, що спільним для сучасної вітчизняної науки є бачення сутності та призначення соціальних трансфертів, що не виходить за межі сфери соціального захисту населення. Це суттєво звужує їхнє розуміння та дисонує із тлумаченням цих трансфертів органами офіційної статистики України та інших держав. Відповідно до статистичної методології, до соціальних трансфертів належать також індивідуальні послуги, які домогосподарства отримують від держави безкоштовно чи за символічну плату. Вони пов'язані не з регулюванням доходів населення чи їхньої диференціації, а забезпечують доступ до базових суспільних послуг освіти, охорони здоров'я та ін. Саме завдяки таким послугам стає можливою реалізація такого призначення соціальних трансфертів, як доступ до благ та розширення можливостей для індивідуальної самореалізації, що є основоположним у концепції сталого інклюзивного розвитку. Це вимагає перегляду теоретичних підходів до розуміння соціальних трансфертів, які згідно сучасних наукових концепцій розглядаються як ефективний інструмент впливу на розвиток людського капіталу, залучення різних верств населення до активної суспільної діяльності, що здатний розкрити потенціал особистісного розвитку кожного індивіда.

ВИСНОВКИ ІЗ ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження трансформації наукових поглядів на суть та необхідність соціальних трансфертів засвідчи-

ло їх еволюцію від повного несприйняття представниками класичної економічної теорії до поміркованого чи повного схвалення в сучасний період розвитку. Це підтверджує наукову гіпотезу про залежність наукового сприйняття соціальних трансфертів від рівня цивілізаційного розвитку суспільства, захисту прав людини та їх інституціоналізації при функціонуванні фінансових відносин. В сучасних умовах практично неприйнятною є позиція щодо повної відмови від соціальних трансфертів, а наукові дискусії переважно фокусуються на питаннях їх ефективності, адресності та посилення стимулюючого характеру. Разом з тим, помітною є певна циклічність наукових поглядів щодо їх застосування, яку ми схильні пов'язувати із періодами, коли політика у сфері соціальних трансфертів дисонує із тенденціями соціально-економічного розвитку. Зокрема, відірваність соціальної політики держави від запитів суспільства на соціальний захист та соціальну справедливість стала причиною швидкої еволюції поглядів науковців у першій половині ХХ ст. від майже повного заперечення до позиціонування як найважливішого інструмента реалізації соціальної функції держави. Водночас, негативні наслідки надмірного розвитку системи соціальних трансфертів у другій половині ХХ ст., що розбалансували публічні фінанси та культивували утриманство і патерналізм стали підґрунтям для повернення до неокласичних поглядів на застосування соціальних трансфертів. Утвердження концепції сталого розвитку започаткувало новий виток у розвитку вчення про соціальні трансфери, коли вони позиціонуються як інструмент сприяння людському прогресу, розширенню можливостей для реалізації особистісного потенціалу кожного індивіда. Однак в останні роки, коли країни з ринковою економікою переживають кризу зовнішньої міграції та відчувають надмірну обтяжливність соціальних видатків на їхні бюджети, все більш переконливими стають наукові погляди щодо необхідності трансформації соціальних трансфертів у контексті посилення їх адресності та інклюзивного характеру.

Складність економічної природи соціальних трансфертів, багатоаспектний їх вплив на економічні процеси та суспільний розвиток зумовлює еклектизм наукових поглядів на сутність та суспільне призначення цих інструментів, їх певну відірваність від реалій сьогодення. Попри циклічний характер розвитку вчення про соціальні трансфери та відсутність їх чіткого наукового розуміння, загальними питаннями на усіх етапах трансформації теоретичних засад цих трансфертів є дилема щодо оптимізації співвідношення між універсальністю та адресністю соціальної підтримки, зміцнення її мотиваційного характеру, а також уникнення негативних наслідків для економіки та суспільного розвитку. Саме у пошуку способів вирішення цих магістральних проблем полягають перспективи подальших наукових досліджень теорії та практики соціальних трансфертів.

Література:

1. Barrientos A. Social Transfers and Growth: What Do We Know? What Do We Need to Find Out? World Development, 2012, Vol. 40, Is. 1, P. 11—20. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X11001422>

2. Friedman M. *Capitalism and Freedom* (1962). 40th Anniversary Edition. Chicago: The University of Chicago Press, 2002. URL: <http://pombo.free.fr/friedman-2002.pdf>
3. Galbraith J. K. *The Affluent Society*. Boston: Houghton Mifflin, 1958. URL: <http://digamo.free.fr/afflu58.pdf>
4. Glossary: Social transfers. Eurostat. Statistics Explained. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Social_transfers
5. Hayek F. A. *The Road to Serfdom*. Text and documents. The Definitive Edition, Abingdon: Routledge & Son, 1944. URL: <http://digamo.free.fr/roadto.pdf>
6. International Labour Organization. Social Protection. Glossary. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/ShowGlossary.action?lettre=s&glosLang=EN>
7. Jeremy Bentham. Stanford Encyclopaedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/bentham/#GreHapPri>
8. Longford N. T., Nicodemo C. The Contribution of Social Transfers to the Reduction of Poverty. DP No. 5223. Bonn: IZA (The Institute of Labor Economics), 2010. URL: <https://docs.iza.org/dp5223.pdf>
9. Marshall A. *Principles of Economics*. London: Macmillan and Co., 8th ed., 1920. URL: <https://eet.pixel-online.org/files/etranslation/original/Marshall,%20Principles%20of%20Economics.pdf>
10. Myrdal G. *Beyond the Welfare State: Economic Planning and Its International Implications*. 4 ed. New Haven: Yale University Press, 1960.
11. Pareto V. *Cours d'economie politique*. Lausanne: Librairie de 'Universit?, 1896. URL: <http://grouperelavigne.free.fr/pareto1896.pdf>
12. Petty W. *A Treatise of Taxes & Contributions*. London, Printed for N. Brooke, at the Angel in Cornhill, 1662. URL: <http://pombo.free.fr/petty1662.pdf>
13. Pigou A. *The Economics of Welfare*. London: Macmillan and Co. LTD, 1920. URL: <http://pombo-free.fr/pigou1920.pdf>
14. Quigley, W. P. Five Hundred Years of English Poor Laws, 1349—1834: Regulating the Working and Non-working Poor. *Akron Law Review*. 1997. Vol. 30, Iss. 1, Art. 4. URL: <http://pombo.free.fr/quigley97.pdf>
15. Sen A. *Poverty and Famines: An Essays on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press, 1981. URL: <https://www.kharagpurcollege.ac.in/studyMaterial/11827Poverty-and-famines%E2%94%82Amartya-Sen%E2%94%821981-6th-sem-23-04-2020.pdf>
16. Slater R. Cash transfers, social protection and poverty reduction. *International Journal of Social Welfare*, 2011, 20, 250—259. DOI: 10.1111/j.1468-2397.2011.00801.x
17. Social Transfers. Central Statistical Office of Ireland. URL: <https://www.cso.ie/en/interactivezone/statisticsexplained/nationalaccountsexplained/social-transfers/>
18. Veenhoven, R. Greater Happiness for a Greater Number. *Journal of Happiness Studies*, vol. 11, 605-629 (2010). <https://doi.org/10.1007/s10902-010-9204-z>
19. Walker Bourne A., Morgan F. *Social transfers: a critical strategy to meet the MDGs*. London: HelpAge International, 2010. URL: <https://www.helpage.org/silo/files/social-transfers-a-critical-strategy-to-meet-the-mdgs.pdf>
20. Webb S., Webb B. *English Poor Law History. Part 1: The Old Poor Laws*. London: Frank Cass and Co. LTD, 1927. URL: <http://pombo.free.fr/webb1927.pdf>
21. Гордієнко Л. Роль соціальних трансфертів у формуванні доходів населення. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 36. Ч. II. Т. 1. С. 38—42.
22. Горин В. П., Булавинець В. М. Теоретичні засади бюджетних трансфертів як інструмента фінансового регулювання суспільного добробуту. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 5/1. С. 11—17. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37975>
23. Ерхард Л. *Добробут для всіх* / пер. з нім. А. Лапчак, В. Сенік. Київ: Велл Букс, 2023. 384 с.
24. *Історія економічних учень: Підручник* / В. Д. Базилевич та ін.; за ред. В. Б. Базилевича. К.: Знання, 2004. 1300 с.
25. Ковальчук В. "Злий" добрий геній Томас Мальтус. *Вісник THEU*. 2012. № 4. С. 112—117.
26. Комарова О. Соціальні трансфери як складова формування соціальної політики громадянського суспільства. *Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості: зб. наук. праць* / відп. ред. А. С. Лобанова. Кривий Ріг; Забже, 2007. Вип. 2. С. 151—155. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/9560>
27. Комарова О. Функціональне призначення соціальних трансфертів в умовах трансформації суспільства. *Український соціум*. 2008. № 3. С. 75—82.
28. Новак І. М. Деякі концептуальні підходи до розбудови соціальної держави в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1—2. С. 67—73.
29. Перегудова Т. Соціальні трансфери: обумовленість зайнятістю у воєнній економіці України. *Стратегія економічного розвитку України*. 2022. № 50. С. 56—70. URL: <http://sedu.kneu.edu.ua/article/view/261235/257698>
30. Пищуліна О. М. Роль соціальних трансфертів у реалізації перерозподільчої політики держави. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика: зб. наук. праць*. 2012. № 1 (3). С. 19—28.
31. Шаварина М. Вдосконалення соціальних трансфертів та посилення їх впливу на доходи домогосподарств. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики: збірник наук. праць*. Тернопіль: THEU, 2014. С. 144—147.

References:

1. Barrientos, A. (2012), "Social Transfers and Growth: What Do We Know? What Do We Need to Find Out?", *World Development*, vol. 40, is. 1, pp. 11—20, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X11001422> (Accessed 15 February 2025).
2. Friedman, M. (1962), *Capitalism and Freedom*, 40th Anniversary Edition, The University of Chicago Press, Chicago, USA, available at: <http://pombo.free.fr/friedman2002.pdf> (Accessed 15 February 2025).

3. Galbraith, J. K. (1958), *The Affluent Society*, Houghton Mifflin, Boston, USA, available at: <http://digamo.free.fr/afflu58.pdf> (Accessed 15 February 2025).
4. Eurostat. Statistics Explained (2025), "Glossary: Social transfers", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Social_transfers (Accessed 15 February 2025).
5. Hayek, F. A. (1944), *The Road to Serfdom*. Text and documents, The Definitive Edition, Routledge & Son, Abingdon, UK, available at: <http://digamo.free.fr/roadto.pdf> (Accessed 15 February 2025).
6. International Labour Organization (2025), "Social Protection. Glossary", available at: <https://www.social-protection.org/gimi/ShowGlossary.action?lettre=s-&glosLang=EN> (Accessed 15 February 2025).
7. Stanford Encyclopaedia of Philosophy (2025), "Jeremy Bentham", available at: <https://plato.stanford.edu/entries/bentham/#GreHapPri> (Accessed 15 February 2025).
8. Longford, N. T. and Nicodemo, C. (2010), *The Contribution of Social Transfers to the Reduction of Poverty*, DP No. 5223, IZA (The Institute of Labor Economics), Bonn, Germany, available at: <https://docs.iza.org/dp5223.pdf> (Accessed 15 February 2025).
9. Marshall, A. (1920), *Principles of Economics*, 8th ed., Macmillan and Co., London, UK, available at: <https://eet.pixel-online.org/files/etranslation/original/Marshall,%20Principles%20of%20Economics.pdf> (Accessed 15 February 2025).
10. Myrdal, G. (1960), *Beyond the Welfare State: Economic Planning and Its International Implications*. 4 ed., Yale University Press, New Haven, USA.
11. Pareto, V. (1896), *Cours d'economie politique*, Librairie de 'Universit?, Lausanne, Suisse, available at: <http://groupe.lavigne.free.fr/pareto1896.pdf> (Accessed 15 February 2025).
12. Petty, W. (1662), *A Treatise of Taxes & Contributions*, Printed for N. Brooke, at the Angel in Cornhill, London, UK, available at: <http://pombo.free.fr/petty-1662.pdf> (Accessed 15 February 2025).
13. Pigou, A. (1920), *The Economics of Welfare*, Macmillan and Co. LTD, London, UK, available at: <http://pombo.free.fr/pigou1920.pdf> (Accessed 15 February 2025).
14. Quigley, W. P. (1997), "Five Hundred Years of English Poor Laws, 1349—1834: Regulating the Working and Nonworking Poor", *Akron Law Review*, vol. 30, iss. 1, art. 4, available at: <http://pombo.free.fr/quigley97.pdf> (Accessed 15 February 2025).
15. Sen, A. (1981), *Poverty and Famines: An Essays on Entitlement and Deprivation*, Clarendon Press, Oxford, UK, available at: <https://www.kharagpurcollege.ac.in/studyMaterial/11827Poverty-and-famines%E2%94%82Amartya-Sen%E2%94%821981-6th-sem-23-04-2020.pdf> (Accessed 15 February 2025).
16. Slater, R. (2011), "Cash transfers, social protection and poverty reduction", *International Journal of Social Welfare*, vol. 20, pp. 250—259, DOI: 10.1111/j.1468-2397.2011.00801.x (Accessed 15 February 2025).
17. Central Statistical Office of Ireland (2025), "Social Transfers", available at: <https://www.cso.ie/en/interactivezone/statisticsexplained/nationalaccountsexplained/socialtransfers/> (Accessed 15 February 2025).
18. Veenhoven, R. (2010), "Greater Happiness for a Greater Number", *Journal of Happiness Studies*, vol. 11, pp. 605—629, available at: <https://doi.org/10.1007/s10902-010-9204-z> (Accessed 15 February 2025).
19. Walker Bourne, A. and Morgan, F. (2010), *Social transfers: a critical strategy to meet the MDGs*, HelpAge International, London, UK, available at: <https://www.helpage.org/silo/files/social-transfers-a-critical-strategy-to-meet-the-mdgs.pdf> (Accessed 15 February 2025).
20. Webb, S. and Webb, B. (1927), *English Poor Law History. Part 1: The Old Poor Laws*, Frank Cass and Co. LTD, London, UK, available at: <http://pombo.free.fr/webb1927.pdf> (Accessed 15 February 2025).
21. Hordiienko, L. (2014), "Role of social transfers in the formation of the household income", *Zbirnyk naukovykh prats' ChDTU. Seriya: Ekonomika*, no. 36, part II, vol. 1, pp. 38—42.
22. Horyn, V. P. and Bulavynets, V. M. (2020), "Theoretical Principles of Budget Transfers as an Instrument of Public Welfare Financial Regulation", *Economics. Finances. Law*, vol. 5/1, pp. 11—17. [https://doi.org/10.37634/efp.2020.5\(1\).2](https://doi.org/10.37634/efp.2020.5(1).2).
23. Erhard, L. (2023), *Dobrobut dlia vsikh [Prosperity for All]*, Well Books, Kyiv, Ukraine.
24. Bazylevych, V. D. (ed.), (2004), *Istoriia ekonomichnykh uchen' [History of Economic Ideas]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.
25. Koval'chuk, V. (2012), "The "evil" good genius Thomas Malthus", *Bulletin of TNEU*, vol. 4, pp. 112—117.
26. Komarova, O. (2007), "Social transfers as a component of civil society social policy making", *Hromadians'ke suspil'stvo ta problemy stanovlennia osobystosti*, vol. 2, pp. 151—155, available at: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/9560> (Accessed 15 February 2025).
27. Komarova, O. (2008), "Functional purpose of social transfers in the context of society transformation", *Ukrain-s'kyj sotsium*, vol. 3, pp. 75—82, available at: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2008/07/75-82_no-3_vol-26_2008_UKR.pdf (Accessed 15 February 2025).
28. Novak, I. M. (2004), "Some conceptual approaches to the development of the welfare state in Ukraine", *Demografiya ta social'na ekonomika*, vol. 1—2, pp. 67—73.
29. Perehudova, T. (2022), "Social Transfers: Conditionality of Employment in the Military Economy of Ukraine", *Stratehiia Ekonomichnoho Rozvytku Ukrainy*, vol. 50, pp. 56—70, available at: <http://sedu.kneu.edu.ua/article/view/261235/257698> (Accessed 15 February 2025).
30. Pyshchulina, O. M. (2012), "Role of social transfers in the implementation of the state redistribution policy", *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, vol. 1 (3), pp. 19—28.
31. Shavaryna, M. (2014), "Improving of social transfers and increasing of their impact on household incomes", *Metodolohichni problemy finansovoi teorii ta praktyky*, pp. 144—147.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2025 р.